

Makale Geliş | Received: 26.02.2017
Makale Kabul | Accepted: 31.08.2017
DOI: 10.20981/kaygi.342434

Yakup ÖZKAN

Dr. | Dr.

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, TR
Sakarya University, Institute of Social Sciences, Philosophy and Religious Studies of Science, TR
ozkanyakup@windowslive.com
ORCID: 0000-0002-7396-2396

Spinoza Felsefesinde Varoluş-Öz Ayrımı

Öz

Tanrı-Doğa ilişkisi hakkında kavrayış oluşturma felsefenin en eski ve en temel problemlerinden biridir. Bu konuda oluşturulmuş en güçlü kavramlardan biri Tanrı tarafından var edilen şeylerdeki varoluş-öz ayrımıdır. Bu ayrım, bu makalede kavramın bölünebilen doğası bakımından ele alınmaktadır. Böylece varoluş, öz ve kavramın birbirleriyle olan ilişkisinin neliği sorgulanmaktadır. Tanrı kavramı Spinoza felsefesine göre bölünmeyi ya da ayrımı kabul etmez. Ama diğer varlıkların kavramları varoluş ve öz olarak temelde iki parçaya ayrılır. Spinoza'nın felsefesinde bu ayrım dolayısıyla kavramın doğası önemli ölçüde açıklık kazanır.

Anahtar Kelimeler

Tanrı Kavramı, Kavram, Varoluş, Öz.

Giriş

Bu araştırmada Baruch Spinoza (1632-1677)'nin felsefesindeki varoluş-öz ayrımını kavramla bağıntısı bakımından inceleyeceğiz. Bu kapsamda bu ayrımın Spinoza'nın varlık felsefesi sisteminde nasıl kurulduğunu ve kavram ile bağıntısının ne olduğunu, dolayısıyla da kavramın hem doğasını hem de ontolojik sistemdeki yerini açıklamaya çalışacağız. Bu çalışma için temel kaynak olarak Spinoza'nın *Ethica Ordine Geometrico Demonstrata* adlı eserini esas alacağız. Bilindiği üzere bu eser, Spinoza'nın felsefesini anlatan temel bir kitaptır.

Kavram/İdeanın Doğası Üzerine

Tanrı tarafından var edilen şeyleri bilmede onlar üzerinde varoluş-öz biçiminde bir ayrıma gitmek aslında o şeylerin kavramlarının bir çözümlemesini yapmak demektir. Bu nedenle Spinoza'nın kavramdan ve ideadan neyi anladığını bilmemiz gerekmektedir.

Spinoza idea ile kavramı bir ve aynı görür (Balanuye, 2002: 99; Soyarslan, 2011: 42). Ona göre *idea*, zihnin düşünen bir şey olarak oluşturduğu kavramdır. Spinoza'nın ifadesi şöyledir: “İdea ile zihnin düşünen bir şey olarak oluşturduğu kavramını anlıyorum.” (Spinoza, 2009a: 51; Spinoza, 2009b: 82; Spinoza, 2016: 106; Spinoza, 2011: 78; Spinoza, 2002: 244). Dürüşken'e göre Spinoza, kavramın tanımı ile insan zihninin oluşturduğu ideayı kastetmez, ama düşünen varlık olarak Tanrı'nın zihnine (sonsuz aklına) işaret eder (2016: 106).

Spinoza'ya göre gerçek *idea*, ideası olduğu şeyle bağdaşmalıdır (2009a: 10). Bu ifade Dürüşken'in çevirisinde de şöyledir: “Doğru fikir kendi nesnesine uygun olmalıdır.” (2016: 37). Nesne ile *fikrin konusu* da anlaşılabilir (a.g., 37). Bu aksiyom, başka bir çeviride ise şöyledir: “Doğru fikir, kendisini temsil ettiği nesneye/konuya uygun olmalıdır.” (2009b: 33). Gerçek/doğru *idea*, kavramın kendinde halini anlatır. Başka bir deyişle kavramı olduğu gibi anlatan *idea*, gerçek ya da doğru *ideadır*. Gerçek ve doğru kavramları bu aksiyomda aynı anlamda birleştikleri için çevirilerdeki farklılıklar bir sorun olarak görülmebilir. Tanrı'nın kendisinin ya da sıfatlarının değişmez olduğu düşüncesinden (B.1, Ön. 20, Sonuç 2) Tanrı'daki idealar/kavramların değişmez olduğu düşüncesi çıkarsanabilir.

Yukarıda farklı çeviriler ışığında ele aldığımız -“İdeadan kastım, düşünen bir şey olan zihnin biçimlediği zihinsel kavram” (2016: 106)- biçimindeki ifade *Ethica*'nın “Zihnin Doğası ve Kökeni Üzerine” adlı ikinci bölümünün üçüncü tanımıdır. Bu tanımın açıklamasında, Spinoza *algı* ve *kavram* arasında bir ayrım yapar. O, neden *algı* (perceptio) değil de *kavram* dediğini şöyle açıklar:

Algı değil, ama kavram diyorum, çünkü algı sözcüğü zihnin nesne karşısında edilgin olduğunu belirtiyor görünür. Ama kavram zihnin eylemini anlatıyor görünür (2009a: 51; 2016: 107; 2009b: 82).

Bu açıklamaya göre zihin, algı durumunda nesne karşısında edilgidir, ama kavram durumunda nesne karşısında etkindir. Algı, birinci türden bilgi veren bir bilme durumudur. B.2, Ön. 41 ve 42'de ifade edildiğine göre birinci türden bilgi yanlışlığın

biricik nedenidir, ama ikinci ve üçüncü bilgi türü zorunlu olarak doğrudur (2009a: 89; 2016: 168).

Spinoza'ya göre algı; birinci türden bilgi (*cognitio primi generis*), sanı (*opinio*) veya imgelem (*imaginatio*) olarak görünür. O, algı yoluyla oluşan düşünceleri imgelemin düşünceleri olarak adlandırır. Çünkü bunlar mantıksal çıkarsama yoluyla başka düşüncelerden türetilmemiştir. Zihin böyle düşüncelerden oluştuğu sürece edilgindir. Çünkü bu düşünceler zihnin etkin gücünden kaynaklanmaz; tersine öteki cisimler tarafından yaratılan bedensel değişim ve durumları yansıtır. Bu düşünceler deneyimi yansıtır; ama bu deneyim bulanıktır. Başka bir ifadeyle salt duyusal-algı üzerine bağımlı olan bilgi, Spinoza tarafından *yetersiz* ve *karışık* olarak adlandırılır. Spinoza'ya göre bu yolla oluşan ortak düşünceler, bileşik imgeler ya da genel denilen kavramlar tüm insanlarda aynı değildir ve bireyden bireye değişir. Ona göre imgelemin ya da karışık deneyimden düşünceleri Doğadaki nedenlerin gerçek düzenini temsil etmez. Bu düşünceler akılsal ve tutarlı bir Doğa görüşüne uymazlar (Copleston, 2013: 34-38; ayrıca bk. 2016: 486).

Spinoza'ya göre iki tür kavram vardır. Biri algı yoluyla, diğeri ise akılla oluşturulmuştur. O, B.1, Ek'te algı yoluyla üretilmiş kavramlar için şöyle der:

Öyleyse sıradan insanın doğayı açıklamak için kullandığı *tüm bu kavramlar*, sadece hayal gücünün (imgelem) yarattığı birer resim; hiçbiri varlıkların gerçek doğasını ortaya koymuyor, sadece hayal gücünün yapısını ortaya koyuyor. Bu kavramlara birer ad verildiğinden, sanıyorsunuz ki bunlar hayal gücümüzden bağımsız olarak varolan oluşumlardır. Ben bunlara *akıl ürünü* oluşumlar yerine *hayal ürünü* oluşumlar diyorum. Öyleyse bize karşı kullanılan bütün kanıtlar bunlara benzer kavramlarla kurulduğundan rahatlıkla çürütülebilir (2016: 102; 2009a: 49).

Bu ifadelerle göre imgelem tarafından oluşturulmuş kavramlar, varlıkların gerçek doğalarını göstermez. Başka bir deyişle bu tarz kavramlar, kendinde herhangi bir şeyin doğasını (2009a: 49) vermez. Buna karşılık akılla oluşturulmuş kavram, gerçek kavramdır ve nesnenin gerçek doğasını anlatır. Varolan bir şeyin bu tarz kavramı, o şeyin varlığına ve özüne akılsal açıdan çözümlenir.

Spinoza'ya göre akıl doğası gereği, şeyleri olası olarak değil, ama zorunlu olarak değerlendirir. Başka bir deyişle akıl doğası gereği şeyleri doğru olarak algılar (2016: 172). Spinoza'ya göre akıl düzeyinde olan bilgi, ikinci tür bilgidir (Copleston, 2013: 38; Balanuye, 2002: 125; Soyarslan, 2011: 57). Bu ve üçüncü tür bilgi zorunlu olarak doğrudur (2016: 168). Üçüncü tür bilgi ile kastedilen ise sezgisel bilgidir (Balanuye, 2002: 125; Copleston, 2013: 40).

Spinoza, aklın “şeyleri oldukları gibi” (2016: 172) ya da “kendilerinde oldukları gibi” (2009a: 92) değerlendirdiğini ya da algıladığını söyler. O, bu noktada B.1, Aksiyom 6'ya gönderme yapar ve şöyle der: “Gerçek/doğru idea, ideası olduğu şeyle bağdaşmalıdır” (2009a: 10). İşte burada zikredilen *gerçek idea*, *akıl* yoluyla oluşturulandır.

Spinoza B.2, Ön. 44'ün ikinci sonucunda akıl için başka bir özellik belirtir. Ona göre akıl doğası gereği, şeyleri sonsuzluğun ışığı altında algılar (2016: 174). Başka bir deyişle şeyleri ezelden bakılan bir yönle algılamak aklın doğasındandır (2009b: 132).

Daha başka bir anlatımla şeyleri, sonsuzluğun belli bir tavrı altında algılamak aklın doğası gereğidir. Balanuye'ye göre sonsuzluğun belli bir tavrı altında ifadesi, Tanrısal sonsuzluğun ifade edildiği herhangi bir unsuru akla getirir. Bu unsur zamansız, yani öncesiz ve sonrasızdır. Bu nedenle açıktır ki aklın doğası gereği izlediği mantıksal ya da matematiksel yol, zamansız doğruları kavrayabilir ve şeyleri Tanrısal sonsuzluğun ışığı altında görebilir (2002: 127). Spinoza bu sonucun ispatında yukarıda zikredilen şeyleri bazı eklerle yeniden dile getirir:

Aklın doğası gereği, şeyleri olası olarak değil, zorunlu olarak görür ve şeylerle ilgili bu zorunluluğu doğru bir şekilde algılar, yani olduğu gibi algılar. Çünkü aslında şeylerle ilgili bu zorunluluk tam da Tanrı'nın ezeli-ebedi doğasının zorunluluğudur. İşte bu yüzden şeyleri sonsuzluğun ışığı altında temaşa etmek aklın doğası gereğidir. Şu da var ki *aklın temelleri* her şeye ortak olan özellikleri açıkladığı halde, tekil olan hiçbir şeyin özünü açıklamayan *kavramlardır* aslında; bu yüzden zamandan tamamen bağımsız olarak sadece sonsuzluğun ışığı altında kavranmalıdır (2016: 174; 2009a: 93; 2009b: 132; 2011: 118).

Böylece açıktır ki akıl, şeyleri sonsuzluğun ışığı altında kavrar. Bununla birlikte aklın temelleri, kavramlardır. Kavramların akıl için temel olması aklın kavramlarla oluştuğu anlamına gelebilir. Diğer yandan kavramlar, akıl tarafından oluşturulduğu için de aklın temel olduğu söylenebilir. Öyleyse belirtilebilir ki akıl kavramları oluştururken aynı zamanda kendini de oluşturmaktadır. Akıl yoluyla oluşan kavramlar Spinoza'nın ifadesiyle kendi nesnelere uygun olarak gerçek idealardır.

Bütün bu anlatımlardan sonra Spinoza'nın kavramın bölünebilmesiyle ilgili bir açıklamasına geçebiliriz. Bu açıklama, B.2, Ön. 45'in ispatında dile getirilir. Önerme şöyledir: “Herhangi bir cisme ya da edimsel olarak varolan tekil bir şeye ilişkin herhangi bir *idea*, zorunlu olarak Tanrı'nın ezeli-ebedi ve sınırsız doğasını içerir” (2016: 175). Spinoza, bu önermenin ispatında ise şunu der: “Edimsel olarak varolan tekil bir şeyin *ideası*, zorunlu olarak o şeyin kendisinin hem özünü hem de varoluşunu içerir/gerektirir” (2009a: 93-94; 2002: 270; 2016: 175; ayrıca krş. 2011: 118; 2009b: 132). Bu ispatlamadan açıktır ki Tanrı dışında varolan tekil bir şeyin kavramı o şeyin kendisinin hem özünü hem de varoluşunu/varlığını kapsar.

Sonuç olarak *idea* ile kavramın bir ve aynı olduğu, kavramın akılla oluşturulduğu anlaşılmalıdır. Ayrıca varolan bir şeyin kavramının, o şeyin özünü ve varoluşunu içerdiği açık olmuştur. Böylece kavramın bölünebilen bir doğada olduğu açıklık kazanmıştır.

Tanrı'da Varoluş ve Öz Birliği

Bu konuyu işleyebilmek için öncelikle Tanrı hakkında Spinoza'nın düşüncesini genel olarak bilmemiz gerekmektedir. Amacımız yalnızca konumuzun anlaşılmasına yönelik bir temel oluşturmaktır.

Spinoza'ya göre “Tanrı'dan başka bir töz ne olabilir ne de kavranabilirdir”. O, bu önermenin sonuç kısmında şöyle der: “Tanrı birdir, başka bir deyişle, Doğada yalnızca bir töz vardır ve bu mutlak olarak sonsuzdur.” (2009a: 20). Spinoza bu düşüncesini şu şekilde temellendirir: “Tanrı ile mutlak sonsuz varlığı, eş deyişle her biri ezeli ve ebedi özü anlatan sonsuz sıfattan oluşan tözü anlıyorum” (2009a: 9; 2016: 35; 2009b: 31-32;

Elmas, 2015: 89). Bu ifadeye göre Tanrı biricik tözdür ve sonsuz sıfattan oluşan mutlak sonsuz varlıktır. Ramond'a göre sıfatlar, tözün kendinde özüdür. Tanrı yalnızca ikisi bilinen bir sıfatlar sonsuzluğundan oluşur. Ayrıca sıfatlar, bir ve aynı tözün pek çok farklı ifadesidir (Ramond, 2014: 123).

Tanrının varlığını oluşturan sonsuz sayıdaki sıfattan her biri ezeli ve ebedi özü anlatır. Deleuze'ün uygun ve özlü kavrayışına göre mutlak olarak sonsuz töz, *salt varlık olarak varlıktır* ve hepsi birbirine eşit olan sıfatlar ise *varlığın özüdür* (Deleuze, 2000: 93). Bu özlü yorum şu biçimde de anlatılabilir. Tanrı, Mutlak Varlıktır. O'nun sıfatları ise bu varlık'ın gerçekliğini oluşturur. Spinoza, "Tanrı'nın varoluş ve özü bir ve aynıdır" biçimindeki yargısından ikinci sonuç olarak Tanrı ya da Tanrı'nın tüm sıfatlarının değişmez olduğunu çıkarır (2009a: 29; 2016: 68-69).

Bu özet anlatımlardan sonra tözün tanımını görmemiz gerekmektedir. Spinoza'ya göre Töz, *kendinde olan ve kendisiyle kavranandır*. Çünkü Tözün kavramı, başka bir şeyin -onu oluşturması gereken- kavramına ihtiyaç duymaz (2009a: 9; 2009b: 31). Başka bir deyişle Töz, kendinde olan ve kendisi aracılığıyla kavranabilen bir şeydir. Yani kavramı başka bir şeyin kavramından oluşturulması gerekmemendir (2016: 34). Spinoza "Tanrı kavramı" ifadesini bizzat kullanır: "Kendisinden sonsuz sayıda şeyin sonsuz yolda doğduğu *Tanrı ideası* yalnızca bir olabilir" (2009a: 54).

Spinoza Tanrı-Doğa ilişkisi hakkında iki kavram kullanır: "*Natura naturans* ve *natura naturata*. İlk kavram, onun anlatımıyla şu anlamda Tanrı'yı anlatır:

Natura naturans ile kendinde olanı ve kendisi yoluyla kavrananı ya da tözün öyle sıfatlarını anlayacağız ki bunlar ezeli-ebedi ve sonsuz/sınırsız özü, yani özgür bir neden olarak görüldüğü sürece Tanrı'yı anlatır." (2009a: 35; 2016: 78).

Bu açıklamalarla kastedilen Tanrı'nın kendisi ve sıfatlarıdır. Ayrıca Tanrı'nın sıfatlarının O'nun sonsuz özünü anlattığı belirtilmektedir. *Natura naturata* ile kastedilen ise şöyledir:

Ama natura naturata ile Tanrı'nın doğasından ya da sıfatlarından herhangi birinin zorunluluğundan doğan her şeyi, yani Tanrı'da olan ve Tanrı olmaksızın ne olabilen ne de kavranabilen şeyler olarak görüldükleri sürece Tanrı'nın sıfatlarının tüm kiplerini/hallerini anlıyorum." (2009a: 35-36; 2009b: 63-64).

Özetle *Natura naturans* ile Tanrı ve sıfatları, *Natura naturata* ile de Tanrı ve sıfatları tarafından var edilen tüm şeyler kastedilir. Tanrı doğal olarak değişikliklerine/ilineklerine/hallerine önseldir (2009a: 10; 2009b: 83; 2016: 37).

Spinoza Tanrı'nın iki sıfatından söz eder: "Düşünce, Tanrı'nın sıfatlarından, başka bir deyişle Tanrı düşünen bir şeydir." (2009b: 83; 2009a: 53; 2016: 109; 2002: 245). Ayrıca "uzam/yer-kaplama/ımtidat Tanrı'nın sıfatlarından biridir, başka bir anlatımla Tanrı, uzamlı bir şeydir" (2009b: 84; 2016: 110; 2009a: 53).

Düşünce ve uzam sıfatları hakkında kısa bir açıklama denemesi yapabiliriz. Tanrı'nın sınırsız sayıda sıfatlarından yalnızca *düşünce* ve *uzamın* belirlenmesi ve bilinmesi Spinoza'nın sisteminin bir gereği olarak görülebilir. Kavramın varoluş ve öze bölünmesi ile düşünce ve uzam sıfatları arasında özsel bir bağın olduğu söylenebilir. Buna göre de denebilir ki Spinoza'nın tüm ontolojik sistemi bu ilişki üzerine kuruludur. Bu ilişkiye göre özlerin kaynağı, Tanrı'nın düşünce sıfatıdır. Varoluşların kaynağı ise

Tanrı'nın uzam sıfatıdır. Ama öz varoluşsuz, varolma/varoluş da özsüz bulunmadığı için bu iki sıfat birleşir. Böylece bu iki sıfat kavramları oluşturur. Bu iki sıfat bir ve aynı Tözün farklı iki yolda kendisini anlattığı iki özselidir. Diğer yandan Er'e göre bu iki sıfat ya da tüm sıfatlar arasında ayırım da söz konusudur (Er, 2011: 174). Hem düşünce hem uzam sıfatı ezeli-ebedi olduğundan *varoluşlar* ve *özler* arasında öncelik-sonralık durumu ve nedensellik ilişkisi olanaklı değildir. Çünkü hem varoluşların hem de özlerin nedeni ve kaynağı Tanrı'dır. Er'in ifadesiyle sıfatlardan birinin diğerine üstünlüğü söz konusu değildir, bunlar birbirleriyle tamamiyle eşit durumdadır (a.g.e., 174). Çünkü sıfatlardan her biri kendi cinsi ve doğası bakımından sonsuzdur ve aynı doğaya sahip başka bir şey tarafından da sınırlandırılmaz (a.g.e., 173; ayrıca bk., Aksu, 2013: 53-54). Aşağıda Spinoza'nın bir önermesine yer verip bu söylediklerimizi biraz daha açık kılmaya çalışacağız.

B.2, Ön. 7'de Spinoza şöyle der: “İdeaların düzen ve bağlantıları şeylerin düzen ve bağlantıları ile aynıdır” (2009a: 56). Spinoza bu önermeye, not kısmında açıklama getirir. Sıfatlarla ilgili gerekli birkaç ifadeye yer verdikten sonra bu açıklamayı ele alacağız. Spinoza'ya göre Tanrı ya da Tanrı'nın bütün sıfatları ezeli ve ebedidir. Sıfatlar, bir Töz olan Tanrı'nın özünü anlatır. (2016: 67; 2009a: 29). Ya da Tanrı'nın özü, sıfatlarda açığa çıkar (Er, 2011: 172). Başka bir ifadeyle sıfat Tözün özünü kuran şeydir (2016: 35; ayrıca bk., Oğuz, 2008: 15).

Spinoza'ya göre düşünen Töz ve uzamlı Töz bir zaman bu, bir başka zaman şu sıfat altında kavranan bir ve aynı Tözdür. Yine, bir uzam tavrı ve o tavrın ideası iki ayrı yolda anlatılan bir ve aynı şeydir (2009a: 56-57; 2016: 114-115). Yukarıda belirttiğimiz gibi düşünce ve uzam sıfatı bir ve aynı Tözün iki farklı yolda kavranmasını anlatır (ayrıca bk. Beşler, 2009: 25). Bir uzam tavrı ve onun kavramı da iki ayrı yolda anlatılan bir ve aynı şeydir. Bir uzam tavrından kastedilen dışsal dünyada olan bir varolandır. Bu varolan dış dünyada bir bütündür. Ama onun kavramı varlığına ve özüne ayrılır. Kavramla Tanrı'nın sonsuz aklına işaret edildiğine göre dış dünyada varolan bir şey ile onun kavramı tam anlamıyla örtüşür.

Spinoza'ya göre doğada varolan bir daire ve varolan bir dairenin Tanrı'daki ideası/kavramı ayrı sıfatlar yoluyla anlatılan bir ve aynı şeydir (2016: 57). Bu ifadede kavram ile nesnesi arasındaki birliği görebiliriz. Tanrı kendini, düşünce ve uzam sıfatı yoluyla iki ayrı yolda anlatan bir ve aynı Tözdür. Çünkü mutlak olarak sonsuz Töz bölünemezdir (2016: 19; 2002: 224; ayrıca bk., Bir, 2016: 19).

Spinoza'ya göre nesnelere gerçekliği ve biçimsel özü Tanrı'nın aklında nesnel olarak nasıl varsa öyledir. Buna göre Tanrı'nın aklı¹ tanrısal özün kurucusu olarak kavrandığı sürece, gerçekte şeylerin özlerinin olduğu gibi varoluşlarının da nedenidir. (2016: 65; 2009b: 53-54; 2009a: 27). Düşünce ve uzam sıfatı Tanrı'nın özünü kuran sınırsız sıfattan ikisi olduğuna göre denebilir ki şeylerin özlerinin kaynağı düşünce, varoluşlarının kaynağı ise uzam sıfatıdır. Bununla birlikte bir kavram düşünce sıfatı altında, nesne (beden/cisim) ise uzam/yayılm sıfatı altında ifade edilen tavırlar (modus) olarak düşünülmesine rağmen, aynı gerçekliği ifade ederler (Cihan, 2001: 91). Yani

¹ *Intellectus* teriminin akıl olarak çevrilmesi konusunda bk. Karaman, 2013: 64.

kavram ve nesnesi aynı şeydir. Sadece ifade edilme biçimleri farklıdır. Ayrımları olmakla birlikte hem kavram ve nesnesi hem de öz ve varoluş arasındaki birliğin kaynağının düşünce ve uzam sıfatı arasındaki birlikten geldiği belirtilebilir. Her iki sıfat da ezeli-ebedi olduğu için hem *özler* ve *varoluşlar* hem de *kavramlar* ve *nesnelere* arasında bir öncelik-sonralık hali ve nedensellik ilişkisi oluşmaz. Burada söz konusu olan ise kavramlardır; herhangi bir kavramın bireysel varoluşu değildir.

Spinoza B.1, Tanım 1’de Tözün doğası üzerine konuşur: “Kendinin nedeni ile özü varoluş içerene ya da var olmadıkça doğası kavranamayanı anlıyorum.” (2009a: 9; 2009b: 31). Bu tanımın ilk ifadesine göre Tanrı’da öz, varoluşu zorunlu olarak gerektirir ve içerir. Bu nedenle Tanrı’nın kavramında varoluş-öz ayrımı yapılamaz. Spinoza tanımın ikinci cümlesinde anlamı başka şekilde ifade eder: “Var olmadıkça doğası kavranamayanı anlıyorum.” Buna göre Tanrı’nın özünün kavranması, O’nun var olmasını zorunlu kılar. Bu önerme ile anlatılmak istenen Tanrı’nın varlığının ve özünün hiçbir şekilde ayrılamaz olmasıdır. Bu nedenle Tanrı nedensizdir. Spinoza’ya göre “zorunlu olarak kabul edilmelidir ki tözün varoluşu, özü gibi ezeli-ebedi bir gerçekliktir” (2009a: 14; 2016: 43; 2009b: 37).

“Kendinin nedeni” kavramı, Tözün tanımında kullanılır. Bu tanıma göre Töz kendinde olan ve kendisi yoluyla kavranabilendir (2009a: 9; Elmas, 2015: 85-86). Bu tanım Tanrı Kavramı’nın ezeli-ebedi olmasında başka bir şeyin kavramına ihtiyaç duymadığını anlatır.

B.1, Ön. 7’de çok yalın bir ifade kullanılır: “Var olmak tözün doğasına özgüdür” (2009a: 12; 2016: 40). Başka bir ifadeyle “var olma tözün doğasındandır.” (2009b: 35). Spinoza bu önermeyi şöyle ispatlar: Bir töz başka bir şey tarafından üretilemez. Öyleyse kendinin nedenidir, yani özü zorunlu olarak varoluş içerir ya da varoluş doğasına özgüdür. (2009a: 12; 2009b: 36; 2002: 219). Tözün özü ve varoluşunun zorunlu olarak birbirlerini gerektirmesi bu ikisi arasında hiçbir ayrıma izin vermez. Öyleyse Töz, kendinde olan ve kendisi yoluyla kavranandır. Bu nedenle O’nun bilgisi başka bir şeyin bilgisini gerektirmez (2009a: 13). Tözün varoluşu, özü gibi ezeli bir gerçekliktir (2009a: 14; 2016: 43; 2009b: 37). *Tanrı kavramında* bölünme olmadığı için (2009a: 19) *varoluş* ve *öz* bir ve aynıdır.

Spinoza’ya göre haller/değişikilerle de başkasında olan ve kavramı varolduğu bu başka şeyin kavramıyla oluşturulan şeyler anlaşılmalıdır (2016: 42; 2009a: 13; 2009b: 37). Hallerle Tanrı tarafından üretilen tüm şeyler kastedilir.

Spinoza Tanrı’da varolma/varoluş ve özün birliğini anlatırken tanımı da kullanır. Ona göre her bir şeyin gerçek tanımı, tanımlanan şeyin doğasından başka bir şeyi içermez ve anlatmaz. O, aynı notta şöyle der: “Var olmak tözün doğasına özgü olduğu için tanımı zorunlu varoluş içermeli ve dolayısıyla varoluşu yalnızca tanımından çıkarılmalıdır.” (2009a: 14-15).

Spinoza B.1, Ön. 11’de Tanrı’nın zorunlu olarak var olduğunu ifade etmeye geçer: “Her biri ezeli ve ebedi özü anlatan sonsuz/sınırsız sıfatlardan oluşan Tanrı ya da töz zorunlu olarak vardır.” Spinoza bu önermenin ispatında şöyle der: “Eğer olanaklıysa Tanrı’nın var olmadığını düşünün. O zaman özü varoluş içermez. Öyleyse Tanrı zorunlu olarak vardır” (2009a: 16; 2009b: 40; 2016: 46). Spinoza bu önermenin ispatında

zorunlu, olanaklı ve olanaksız kavramlarını varlık bakımından örneklendirmeye geçer. Spinoza'ya göre Tanrı'nın özü tüm eksikliği dışladığı ve mutlak eksiksizliği içerdiği için tam bu yolla varoluşu üzerine kuşkunun tüm nedeni ortadan kalkar ve en yüksek pekinlik doğar (2009a: 18-19).

Spinoza B.1, Ön. 20'de Tanrı kavramındaki varoluş ve öz birliğini açık ve yalın bir biçimde ifade eder: "Tanrı'nın varoluş ve özü bir ve aynıdır" (2009a: 29; 2016: 68; 2002: 230). Başka bir çeviriyle "Tanrı'nın varlığı ve mahiyeti birdir; başka değildir." (2009b: 55). Spinoza ispatlamada Tanrı ve Tanrı'nın tüm sıfatlarının ezeli olduğunu ve sıfatlarının her birinin *varoluş* anlattığını söyler. Ona göre Tanrı'nın ezeli özünü sergileyen sıfatlar aynı zamanda onun ezeli varoluşunu sergiler. Bu demektir ki Tanrı'nın özünü oluşturan şeyin kendisi aynı zamanda onun varoluşunu oluşturur. Öyleyse Tanrı'nın varoluşu ve özü bir ve aynıdır. Spinoza'ya göre bu ifadelerden ilk olarak şu çıkar ki Tanrı'nın varoluşu tıpkı onun özü gibi ezeli bir gerçekliktir. İkinci olarak ise Tanrı ya da Tanrı'nın tüm sıfatlarının değişmez olduğu çıkar. Çünkü sıfatlar varoluşları açısından değişecek olsalardı, özleri açısından da değişmeleri gerekirdi (2009a: 29; 2009b: 56).

Tanrı Tarafından Üretilen Şeylerde Varoluş ve Öz Ayrımı

Spinoza'ya göre varolan her şey ya kendi başına ya da başka bir şeye bağlı olarak vardır (2016: 36). Başka bir deyişle varolan her şey ya kendinde ya da başkasındadır (2009b: 32; 2009a: 10). Böylece varolan şeyler ikiye ayrılır. Bunlar töz (substantia) ve tavırdır (modus). Töz kendi başına vardır, tavır ise başka bir şeye bağlı olarak vardır (2016: 36). Bu aksiyoma göre tavır olarak varolan kavramı Tanrı'dadır ya da Tanrı'ya bağlıdır. Tanrı kendi başına varolan bir Töz olduğuna göre (B.1, Tanım 2,3), bağlı olma, tavır olarak varolan içindir. Bu konuda temel bir önerme (B.1, Ön. 15) de şöyledir: "Varolan her şey Tanrı'da vardır ve Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz ve kavranamaz." (2016: 53; 2009a: 20). Sonuç olarak edimsel olarak varolan şeylerin varoluşları ve özlerinin kaynağı Tanrı'dır.

Spinoza, B.1, Ön. 16'da şeylerin varolma sürecinde akıl ve Tanrı ile nasıl bir bağ içinde olduğunu şu şekilde belirtir: "Tanrısal doğanın zorunluluğundan sonsuz şekilde, sonsuz sayıda varlık (yani aklın sonsuz ufkuna dâhil olabilen her varlık) çıkmalıdır" (2016: 60; 2009b: 50; Cihan, 2011: 42). Spinoza, bu önermeden üç sonuç çıkarır: "(i) Tanrı, sonsuz aklın ufkuna dâhil olabilen her varlığın etkin nedenidir. (ii) Tanrı ilineksel bir neden değil, kendiliğinden nedendir. (iii) Tanrı mutlak anlamda ilk nedendir." (2016: 61; 2009a: 25). Spinoza B.1, Ön. 17'nin ikinci sonucunda akıl ve iradenin Tanrı'ya yüklenip yüklenemeyeceği konusunda uzun bir tartışma sırasında şöyle der:

Tanrısal doğada akıl varsa bu akıl bizim aklımız gibi algıladığı nesnelere sonra gelmez (*oysa çoğu insan böyle düşündür*); doğası gereği bu nesnelere eşzamanlı da değildir, çünkü Tanrı nedensellik ilkesi uyarınca her şeyden önce gelir (16. Ön., 1. Sonuç). Buna karşılık nesnelere gerçekliği ve biçimsel özü Tanrı'nın aklında nesnel olarak nasıl varsa öyledir. Bu yüzden Tanrı'nın aklı, tanrısal özün kurucusu olarak kavrandığından, gerçek anlamda şeylerin hem özünün hem de varoluşunun nedenidir (2016: 65; ayrıca krş. 2009a: 27).

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki şeylerin kavramları, Tanrı'nın özündedir. Örneğin insan ideası Tanrı'nın aklındadır. Bu düşünceye göre insan ideasının hem varlığı hem de özü Tanrı'nın özünde kapsanır. Ama herhangi edimsel varolan bir insan ile ilgili şöyle bir farklılık söz konusudur. Bu insanın özü, Spinoza'ya göre ezeli-ebedi bir gerçekliktir. Ama onun varoluşu böyle değildir. Çünkü bir insan başka bir insanın varoluşuna neden olabilir, ama onun özünün nedeni olamaz. Aynı sayfada Spinoza der ki “Tanrı'nın akli bizim aklımızın hem özünün hem de varlığının nedenidir” (2016: 66). Bu konuda başka bir önerme de (B.2, Ön. 3) şöyledir: “Tanrı'da zorunlu olarak özünün ve özünden zorunlu olarak doğan her şeyin bir ideası vardır.” (2009a: 53; krş. 2016: 110). Böylece varolan her şeyin kavramının Tanrı'da olduğu açık olmaktadır.

Spinoza'ya göre Tanrı tarafından üretilen şeylerin özü varoluş içermez (B.1, Ön. 24). Çünkü doğası kendinde düşünüldüğünde varoluş içeren şey kendinin nedenidir (yani nedensiz) ve yalnızca kendi doğasının zorunluluğundan var olur. Bu önermeden çıkan sonuca göre de Tanrı yalnızca şeylerin var olmaya başlamalarının değil, ama var olmayı sürdürmelerinin de nedenidir ya da Tanrı şeylerin varlık nedenidir. Spinoza şöyle devam eder:

Çünkü şeyler var olsunlar ya da var olmasınlar, özyüklerini düşünür düşünmez bu özün *varoluş* gibi *süre* de içermediğini buluruz; dolayısıyla var oluşlarının ya da sürelerinin nedeni kendi özyükleri değil ama ancak Tanrı olabilir ki varoluş yalnızca onun doğasına aittir (2009a: 32; 2009b: 59; 2016: 73).

Bu önermeden ve onun ispatından açıktır ki Tanrı tarafından üretilen şeylerin kavramlarında varoluş ve öz ayrımı vardır. Ön. 25, bu ayrımı yeniden ifade eder: “Tanrı yalnızca şeylerin varoluşlarının değil ama özyüklerinin de etker/fail nedenidir” (2009a: 32; 2009b: 59; 2016: 73; Erdemli, 1985: 40).

Spinoza “Zihnin Doğası ve Kökeni” adlı bölümün ikinci tanımında *öz* ile ne anladığını anlatır. O, *öz* ile olduğunda şeyin de zorunlu olarak olduğu; ortadan kalktığında şeyin de ortadan kalktığı bir şeyi anlar. Başka bir deyişle *öz*, o olmadan şeyin de olamayacağı ve kavranamayacağı; aynı şekilde şey olmadan onun da olamayacağı ve kavranamayacağı bir şeydir (2016: 106; 2009a: 51; 2009b: 81; ayrıca bkz. Elmas, 2013: 111).

Bu ifadelere göre şeyin var olması ya da ortadan kalkması özüne bağlıdır. Başka bir ifadeyle şeyin var olabilmesi ve kavranabilmesi özü ile ilgilidir. Buna göre özsüz bir şey ne olabilir ne de kavranabilir. Buna göre denebilir ki *öz*, bir şeyin kendisidir. Başka bir deyişle *öz*, bir şeyi o şey yapan ve öteki şeylerden ayıran bir şeydir. Spinoza özü zaman zaman doğa ile aynı anlamda kullanır (2016: 484). Spinoza'nın *öz* hakkındaki tanımının ikinci kısmını aşağıda verip yeniden ele alacağız.

Başka bir deyişle *öz*, o olmadan şeyin de olamayacağı ve kavranamayacağı; aynı şekilde şey olmadan onun da olamayacağı ve kavranamayacağı bir şeydir.

Alıntının ilk ifadesine göre bir şey, ancak özümüyle var olabilir ve kavranabilir. Bu düşünceye göre varlığın aslını kuran² *öz* olmaktadır. Öyleyse *öz* asıldır veya birincildir, varoluş ise ikincildir. Ama bu, o şeyle ilgili gerçeğin yalnızca bir yanındır. Diğer yan ise

² Bu ifadeyi Dürüşken, Spinoza'ya göre özü tanımlarken kullanır (2016: 484).

ikinci ifadede verilir: “Öz, şey olmadan onun da olamayacağı ve kavranamayacağı bir şeydir.”³ Bu düşünceye göre de özün olması ve kavranması şeyin *varolmasına* bağlıdır. Burada öne çıkan da şeyin *varoluşudur*. Bu açıdan ise varoluş asıl olur. Öyleyse bir şeyin *varoluşu* ve özünden herhangi birini asıl olarak değerlendiremeyiz.

Spinoza’ya göre Tanrı tarafından üretilen şeylerin özü varoluş içermez (2009a: 32; 2016: 73; 2009b: 59; 2002: 232). Örneğin, “insanın özü zorunlu varoluş içermez; başka bir deyişle, doğa düzeninden şu ya da bu insanın varoluşu gibi var olmayışı da doğabilir ya da doğmayabilir.” (2009a: 52; 2009b: 83).

Bu açıklamaya göre zorunlu varoluş içermeyen insanın özünün *olanak* halinde olduğu söylenebilir. Dürüşken’in uygun kavrayışıyla insanın varoluşu kendi özüne değil doğanın düzenine bağlıdır (2016: 108). Eğer insanın özü, zorunlu olarak varoluş içerseydi, insan Tanrı gibi zorunlu varlık olurdu. Ama bu olanaksızdır. Çünkü “Tanrı yalnızca şeylerin varoluşlarının değil ama özlerinin de etker nedenidir” (2009a: 32; 2016: 73; 2002: 232). Şeylerin var olmasının nedeni kendi özleri olamaz (Ergün, 2011: 13).

Şimdiye dek olan anlatımlarımız ışığında kısa bir değerlendirme yapabiliriz. Bir kavram varlığına ve özüne çözümlenir. Buna göre bir kavram varlıksız ve özsüz olamaz. Öz, var olarak gerçekleşir. Varolma/varoluş da özle olur. Öz, varoluşu gerektirdiği için kavramın özünden söz açma, kavramın varlığının olduğunu da akla getirir.

Spinoza’ya göre “Bir şey ne denli olgusalılık (*realitatis*) ya da varlık taşırırsa o denli sığa sahip olur” (2009a: 15; 2016: 44). Bu önermede insan zihninin bilmesi açısından varlıktan öze geçişin olduğu söylenebilir. Çünkü bir şeyin sıfatlarının çokluğu o şeyin varlığının gücüne bağlıdır. Başka bir deyişle bir şey, varlıksal niteliklerinin çokluğu ve gücüne göre sığa sahip olur. Spinoza’ya göre özün kuran şey sıfattır. Sıfatın varlığa bağlı olması aynı zamanda özün varlığa bağlı olması anlamına gelir. Bu bakış açısı, varlık tarafındandır.

Spinoza, yukarıdaki önermenin notunda şöyle der: “Her varlık bir sıfat altında kavranmalıdır.” (2016: 45; 2009a: 16; 2009b: 40). Sıfat, özü oluşturan bir şey olduğuna göre bu önermeyi yeniden şöyle kurabiliriz: “Her varlık belli bir öz altında kavranmalıdır.” Böylece *varlık*, *öz* ve *kavramın* birlikte görüldüğünü görebiliriz. Bu düşüncenin izini Hegel’in *Mantık Bilimi* adlı eserinde sürebiliriz. Hegel’in kavramla ilgili bir ifadesi şöyledir:

Kavram bu yandan ilkin genel olarak varlığa ve öze, dolaysıza ve yansımaya üçüncü olarak görülecektir. Varlık ve öz bu düzeye dek onun oluşunun kısıpardırlar; ama kavram onda yittikleri ve kapsandıkları özdeşlik olarak onların temelleri ve gerçeklikleridir. Onda kapsanırlar çünkü o onların sonucudur, ama bundan böyle varlık olarak ve öz olarak değil; bu belirlenimi yalnızca bu birliklerine geri dönmemiş oldukları düzeye dek taşırlar (Hegel, 2008: 443).

³ Aynı ifade B.2, Ön. 10’un ikinci sonucunda verilen ispatta da yer alır: “Bir şeyin özünü zorunlu olarak kuran neyse, o kurucu öge olduğunda o şey de olur, o kurucu öge ortadan kalktığında o şey de ortadan kalkar; yani öz, şeyin onsuz olamayacağı ve kavranamayacağı neyse odur; aynı şekilde öz de, şey olmadan var olamayacak ve kavranamayacak neyse odur” (2016, s. 122).

Varlıktan öze geçişle ilgili bir örnek de B.1, Ön. 20'nin ikinci sonucunda yer alır. Önerme şudur: “Tanrı'nın varoluş ve özü bir ve aynıdır.” Spinoza'ya göre Tanrı'nın özünü oluşturan şeyin kendisi aynı zamanda onun varoluşunu oluşturur. Önermenin ikinci sonucuna göre Tanrı ya da Tanrı'nın tüm sıfatları değişmezdir. Çünkü eğer bunlar varoluşları açısından değişecek olsalardı, özleri açısından da değişmeleri gerekirdi (2009a: 29; 2016: 68).

Sonuç

Tanrı tarafından var edilen şeylerde varoluş-öz ayrımı yapmak, aslında o şeylerin kavramlarının çözümlenmesi anlamına gelir. Spinoza'ya göre edimsel olarak varolan tekil bir şeyin kavramı, zorunlu olarak o şeyin kendisinin hem özünü hem de varoluşunu içerir. Varoluş-öz ayrımının mantığı, kavramın bölünebilen doğası düşünüldüğünde açıklık kazanır. Hegel'in *Mantık Bilimi* adlı eserinin ana noktalarının bu düşünce tarafından belirlenmiş olabileceği düşünülebilir. Spinoza, kavramla, düşünen bir varlık olarak Tanrı'nın sonsuz aklına işaret eder. Ona göre aklın temelleri kavramlardır. Diğer yandan kavramlar akıl tarafından oluşturulur. Bu iki ifade şu şekilde bir araya getirilebilir. Akıl kavramları oluştururken aynı zamanda kendini de oluşturur. Kavramın varoluş ve öze bölünmesi ile düşünce ve uzam sıfatları arasında zorunlu bir bağıntının olduğu söylenebilir. Böylece Spinoza'nın tüm ontolojik sisteminin bu ilişki üzerine kurulduğu belirtilebilir.

Existence-Essence Distinction in Spinoza Philosophy

Abstract

Forming an understanding about the relationship between God and Nature is one of the oldest and fundamental problems of ontological philosophy. One of the strongest concepts in this regard is the distinction of existence-self in the things created by the God. This distinction is processed in this article with regards to the separable nature of the concept. Hence, the nature of the relationship between being/existence, self and concept is questioned. The concept of God, according to Spinoza philosophy, does not agree the separation or division. However, the concepts of other beings are divided into two basically as existence and self. The nature of the concept is significantly explained in Spinoza's philosophy due to this distinction.

Keywords

God Concept, Concept, Existence, Essence.

KAYNAKÇA

AKSU, Sevinç Türkmen (2013). Ekopraksisin Kuruluşu Açısından Spinoza ve Marx'ın Varlık Anlayışlarının İncelenmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

BALANUYE, Çetin (2002). *Spinoza*, İstanbul: Say Yayınları.

BEŞLER, Pelin (2009). Spinoza Felsefesinde Beden-Bilinç Bağlamında Özgürlük, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BİR, Çağan (2016). Spinoza ve Nietzsche'de Yaşamın Olumlanması Sorunu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

CİHAN, Mustafa (2001). Spinoza Felsefesinde Varlık ve Bilgi Problemi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

COPLESTON, Frederick (2013). *Spinoza*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

ELMAS, Mehmet Fatih (2013). Spinoza'nın Töz Merkezli Metafizigi Temelinde Conatus Kuramı Üzerine Bir İnceleme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

ELMAS, Mehmet Fatih (2015). *Spinoza ve İnsan*, 1. Basım, İstanbul: Sentez Yayıncılık.

ER, Sadık Erol (2011). Gilles Deleuze'ün Fark Felsefesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

ERDEMLİ, H. Atilla (1985). Spinoza'nın Ahlak Anlayışı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ERGÜN, Reyda (2011). Modern Siyasi-Hukuki Kavramları Yeniden Düşünmek Spinoza'nın Siyaset Felsefesi Çerçevesinde Yeni Bir Perspektif Arayışı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DELEUZE, Gilles (2000). *Spinoza Üstüne On Bir Ders*, çev. Ulus Baker, Ankara: Öteki Yayınevi.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (2008). çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

KARAMAN, Yasin (2013). Spinoza'da Ontoloji ve Politika İlişkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

OĞUZ, Mustafa Cem (2008). Spinoza'da Çokluk Fikri ve Antonio Negri Düşüncesine Yansıması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

RAMOND, Charles (2014). *Spinoza Sözlüğü*, çev. Bilgesu Şişman, İstanbul: Say Yayınları.

SOYARSLAN, Sanem (2011). *Reason and Intuitive Knowledge in Spinoza's Ethics: Two Ways of Knowing, Two Ways of Living*, (An abstract of a dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy), Department of Philosophy, Duke University.

SPİNOZA, *Complete Works* (2002). çev. Samuel Shirley, Hackett Publishing Company.

SPİNOZA, *Ethica* (2016). çev., Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Alfa Yayınları.

SPİNOZA, *Etika* (2011). çev. Hilmi Ziya Ülken, Ankara: Dost Yayınevi.

SPİNOZA, *İlmu'l-ahlâk* (2009b). çev. Celâleddîn Saîd, Beyrût: Merkez Dirâsât el-Vahde el-Arabiyye.

SPİNOZA, *Törebilim* (2009a). çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

